
GYORS TÉNYKÉP

KISEBBSÉGI TÉR, RETARDÁLT VÁROSFEJLŐDÉS

(Minority space, retarded urban development)

A. GERGELY ANDRÁS

Bevezetés

Megannyi nyugat-európai és hazai politológiai elemzés utal arra, hogy a rendszerváltás során, illetőleg már az 1989 előtti jó néhány évben megroggyant a politikai hatalom legitimációs bázisa, s a kollektív jólétre, igazságos elosztásra alapozott kommunista államideológia elveszítette a lakosság nagyobb részének támogatását, sőt előidézte a rendszer permanens elvérvénytelenedését, majd megbukását is. Ám ugyanezek az elemzések arra is figyelmeztetnek, hogy a politikai hatalom megrendülése, a párt vezető szerepének hanyatlása együtt járhat diktátorok fölemelkedésével, katonai puccsok bekövetkezésével, illetve azzal, hogy egy új politikai erőter alakul ki, amelyben elsődlegesen a nacionalista törekvések erősödnek meg.

Ugyancsak több kelet-európai társadalomkutató látja úgy, hogy a XX. század végén, bármily anakronisztikus legyen is ez, ismét meg fognak erősödni a nemzetállamok, sőt szélesedik a társadalmi bázisa nemcsak a nacionalizmusnak, az idegengyűlöletnek, de az ún. "biopolitikának", a faji alapon tájékozódó, mások másságát el nem ismerő államnemzeti vagy csoportszintű politizálásnak is.

Az alábbi írásban (éppen mert a fent jelzett kérdések széleskörű elemzése részben már megtörtént) mindeerre nem fogunk részletesen kitérni. Mindezt csupán háttérként, a romániai városok fejlődésének nemzetközi politikai kontextusaként jelezzük, ugyanis úgy véljük: szükség van arra, hogy egy ország vagy történelmi régió települési terének jellemzéséhez számításba vegyük a földrajzi téridő adott feltételeit, valamint a társadalmi térszerkezet sajátosságait. Ez utóbbinak történetesen kiemelkedő jelentősége van a városok kialakulását, megerősödését, szerepmódosulását és egész fejlődését illetően is. Ehhez csupán egyetlen magyar példát szabadjon idéznünk: a politikai rendszerváltozás "pillanatában", illetőleg az új politikai hatalom megválasztásakor mind a külpolitika és a nemzetpolitika, mind pedig az új hatalom által megnevezett fejlődési célok azonnali fontosságúvá tették, hogy fény derüljön a trianoni döntések revíziójának esélyére, illetve a nagytérégi együttműködés, az új politikai vezetés kooperációs szándékaira. S mint tudjuk, az Antall-kormányzat a határok tiszteletben tartásának deklarálása mellett is számos olyan külpolitikai lépésre szánta el magát, amelyekre a környező országoknak reflektálniuk kellett, s azonnali megváltoztak a határok menti készülségi állapotok, a szovjet kivonulást követő katonai védőövezetek, s megváltozott az a városfejlesztési stratégia is, amelynek korábban a szovjet birodalom szárnyai alatt más funkciója volt, mint most, az Európához és a NATO-hoz csatlakozás nagy reményeinek korszakában.

Nos, a romániai politikai rendszerváltozás nyomán kialakult az állandó döntésbizonytalanság az Iliescu-rendszer nemzetpolitikai, illetve kisebbségpolitikai szférájában. Emlékeztet, hogy Marosvásárhely, majd Kolozsvár (s több más város is) milyen módon váltak a nacionalista zavargások, rendszerváltási anomáliák, strukturális átalakulások elszenvedőivé. Emiatt is kérdés maradt, hogy miképpen tud egy új politikai hatalom megfelelő megoldást találni a társadalom- és modellváltozás negatív hatásainak kiküszöbölésére. Úgy gondoljuk, a romániai település-átrendezés korábbi terveinek végrehajtása megtorpan a Kondukátor látványos bukása miatt, de továbbra is fennáll a kérdés, mennyiben maradnak érintetlenek a városok a jelentőségüket, súlyukat meghatározó változások közepette. Vagyis, hogy mi folytatódik, milyen körülményeket, feltételeket örökölt a mai romániai kormányzat és a Romániai Magyar Demokraták Szövetsége, s milyen társadalmi-történeti tér állandósult az európai csatlakozási szándék mögött, tehát milyen árat kell fizessen a romániai magyar társadalom a modernizációs folyamat mai-holnapi szakaszán...?

Az erdélyi városhálózat térszerkezetét persze meglehetősen nehéz csupán a rendelkezésre álló historikus szakirodalom alapján megrajzolni. Különösen akkor, ha a városok elhelyezkedését nemcsak egy rácsszerkezetre rajzolva, hanem azok súlyának, fontosságának, igazgatási-jogi, gazdasági és kulturális-történeti szerepének figyelembevételével, vagyis *jelentőségük* teljességével kívánjuk értékelni, továbbá, ha nem a romániai városok, hanem specifikusan az erdélyi városok perspektíváit szemléljük. A források hiányos volta miatt a kutató mindenestre arra szorul, hogy más diszciplínák tapasztalati anyagát, például a szociológiáét, a politológiáét, a kulturális antropológiáét, vagy az esszé-riportok műfaját is figyelembe vegye – ezzel azonban parttalan vizekre evez.

Egyszerűbben szólva: parttalan a fejlődésre vonatkozó szakirodalom, ezért válogatni kell belőle, s a szélesebb körű elemzésbe elsősorban a helyi kutatóknak kell bekapcsolódnia, akik – mint ez köztudott – számos területen már jóval előttünk járnak.

Amikor az alábbiakban a huszadik századi erdélyi városhálózatról beszélünk, három metszetet próbálunk kirajzolni a lehetséges sokféle közelítés helyett. Az első a *történeti városok struktúráját*, a városhálózat társadalmi térszerkezetét lenne hivatott bemutatni. A második egy *funkcionális metszet*, amelyben a városok szerepének, értékének, "funkciójának" e századi kérdésköréből villantunk föl néhány adalékot. A harmadik pedig egy sor, a városi lét és a városok közötti *kommunikációs* kapcsolatok témaköréből kiemelhető jelenséget vesz nagyító alá. Minthogy a városokról, a XX. századi urbanizációs folyamatról és azon belül a magyar kisebbség léthelyzetéről egy kisebb kötetet publikáltunk (Nemzetiség és urbanizáció Romániában. Budapest, 1988), számos ott tárgyalt problémakört nem fogunk itt érinteni, s egyébiránt is úgy véljük, jó néhány esztendei közös, az ott élőkkel és kutatókkal együttes kutatói tevékenységre lenne szükség ahhoz, hogy a téma egészét kimerítően áttekinthessük.

Szerep, méret, modernizáció

Definíció helyetti körülírással kezdenénk, amely részint szakmai kételyek egy sorából, részint társadalmi-történeti tények miatti bizonytalanságok tömegéből ered. A *városfogalom* és a városi jogállásról kialakítható kép ugyanis valószínűleg éppoly gyakran változik, mint a kultúrafelfogás, vagy a lokális társadalmi tradíciókhoz való viszony definíciója. Empirikus kutatóként, és a városi társadalmak politikai viszonyainak

elemzőjeként számos esetben találkoztunk a *méretcentrikus*, a lakosságszám alapján minősítő, a megszerzett vagy kiérdemelt igazgatási jogokat történeti kritériumnak tekintő, esetleg a legszükségesebb szolgáltatási funkciókat elemző, többnyire *makrogazdasági* státust mérlegelő városfogalmakkal (*Tagányi Z.* utal számos ilyenre, 1991). De mint több jeles huszadik századi település- vagy Erdély-kutató (Egyed Ákos, Erdei Ferenc, den Hollander, Dankanics Ádám, Bácskai Vera, Bibó István, Szakály Ferenc, Leonardo Benevolo vagy Magyarai Nándor László, Biró A. Zoltán és Bodó Julianna) számos városfogalom-gazdagító gondolatmenetéből tudjuk, a város sosem pusztán kerített házak, védelmezhető lakóhelyek, igazgatási jogok, urbánus kiváltságok területe, szervezett szolgáltatások, infrastrukturális ellátottság-többlet terepe, hanem egyrészt szerves történelmi és társadalmi kapcsolati kultúrák foglalatja, kommunikációs aktusok – más településtípushoz képest – gyakoribb, sokszínűbb előfordulási helye, a nagy létszámú lakossághoz képest arányosan nagyobb multikulturális vagy plurietnikus identitás helyszíne, valamint "a mezőgazdasági környezet függvényében érvényesülő sziget" – mint Dankanics Ádám írja, és így tovább... Olyan társadalmi és történelmi tér tehát, amely épp nagyságánál, jelentőségénél fogva nehezebben tudja kikerülni, hogy mint egy népesség *élettere*, egyúttal valamiféle bázisa, kiindulópontja vagy célpontja legyen gazdasági, politikai, hatalmi és egyéb törekvéseknek.

Éppen ezért bevezetőként egy szélesebb kontextusban, a romániai városok huszadik századi történetének talán legfőbb tendenciáját próbáljuk megragadni. Ismereteink szerint a városálózat kiépítése, s különösen a politikai igazgatás és a makrotervezés számára átlátható nagy egységek kialakítása alapvetően *kettős célt* szolgált illetve ötvözött magába: nyugati típusú *modern társadalmat*, gazdaságot és kapitalista piacot kialakítani, illetve *modern nemzetállamot* építeni. Viszont mind a példaértékű nyugati mintát követő *fejlesztési cél*, mind a "civilizálatlanabb Kelettől" *elhatárolódni* szándékozó *politikai-gazdasági* törekvések elsődlegesen a jellegzetesen "Duna-völgyi", "kelet-európai" vagy "balkánias" szerepfelfogást tükrözték, amely valamiféle képzelt *modernizálódás, európaiasodás* nevében kereste saját helyét, és határozta meg a többiek hozzá való viszonyát. E téren viszont egy jellegzetesen "kelet-európai kisállami nyomorúság" uralkodott Romániában is: a *soknemzetiségűség*, avagy a sokszínű etnikai tagoltság jelenléte, s ami ezzel együtt jár, a nemzetállami eszme szüntelen újraépítése és védelmezése. Példaként utalhatunk itt a mai Óromániára, ahol a Duna bal partján bár a XII. század óta éltek bolgárok, örmények, zsidók és törökök, viszont ők éppen a francia fogantatású *nemzetállami dogma* átvétele, követése időszakában, vagy utána lettek "idegenek" e tájon, s beolvasztandók az államalkotó nemzetbe; szintúgy Besszarábiára, ahol a szlávssággal való kontinuos határkonfliktus zárta ki szinte napjainkig a városiasodás és a polgárosodás lehetőségét; s végül említhetjük Erdélyt, ahol ugyancsak a *frontier* jelleg, a védőbástya-szerep és a szüntelen revánsvételi törekvések akadályozták az együttélő népcsoportok kulturális szimbjózisát.

Városfejlődésről beszélünk az alábbiakban akkor is, ha annak *akadályait* soroljuk, ha a kisebbségi lét lehetetlenségeire utalunk, ha a megalomániás modernizációs lendület (mondhatnók: indulat) egyes jelenségeire vagy a természetes és mesterséges asszimilációk folyamataira világítunk rá. A múlt század végén például, amikor az erdélyi magyarság aránya 28%-ról 34%-ra növekedett, igen sok német, örmény és román asszimilálódott a magyarsághoz. Számuk a városokban egyre nőtt, ugyanakkor egyes vidékeken (például a Mezőségen, Kolozs megye több területén és Alsó-Fehér megyében is) elkezdődött a falusi magyarság elrománosodása (elemzi *Egyed Á.*, 1993). A századunk harmincas éveit óta ismételen újra meg újra nekilendülő romanizálási hullám, amelyben programosan

hirdették a "Románia a románoké" eszmét, idővel kiegészült a modernizáció európai stílusú, keményen központosított államhatalmi céljainak megfelelően mindazzal, ami az uralmi fensőbbességhez kell. A kisebbségellenes román belpolitikában először a politikai hatalom *intézményeit*, elburokratizálódott apparátusait, majd az ország *városait*, s végül az iparosított *termelési struktúráját* tekintették megszerzendő eszköznek ahhoz, hogy úgymond egy (pszeudopolgári) román társadalom kiteljesedését, "jogos" érvényre juttatását szolgálják vele.

A városok kézbentartása mindig is kiemelkedően fontos volt a politikai vezérkarok számára. A város mint populáció-koncentráció, mint a hozott identitás elmosódásának helyszíne pedig nemcsak fontos, de látványosan hatékony beavatkozási terep is. A kisebbségellenesség megvalósítása részint nehezebb a falusi-külterületi társadalmi térben, részint kevésbé fontos is a falusi társadalmi közegben, ahol az embereket nemcsak a nemzetiségi identitás láncolja össze, hanem perszonalisabb kapcsolatok kötik, rokonsági viszonyok tagolják, és belterjes munkamegosztási esélyek igazítják el a kollektív viselkedés útjain. Viszont kitűnő asszimilációs lehetőséget nyújtanak a városok, amelyek *koncentrált terei* az elvegyítésnek. A XX. századi Románia politikatörténetében ma már sikeresnek mondható az a törekvés, hogy az állami tervcélok, a nemzetépítés és az európai rangú felvirágzás minimális feltételei teljesüljenek. A rurális Románia "nemzetépítő elemeit" javarészt sikerült állami szolgálatba terelni, a nyelv és az értékrend romanizálását sikerült megvalósítani. Ennek ára viszont az volt, hogy a városi életforma civilizatórikus előnyei, a városi térben hatékonyabban érvényesülő *homogenizálás* során a modern polgár helyett a műveletlen tisztviselő, az alig polgárosodott vidéki, a lokálisan idegen funkcionárius értékrendje és normarendje terjedt el – kizárva annak esélyét, hogy a civilizált élet hétköznapi szokásrendje, a gazdálkodás, a háztartás, a lakás és a társadalmi kapcsolatok kultúrája "hozott anyagként" megmaradjon, tovább éljen és gyarapodjon. A XX. századi romániai városi kultúra tehát nem a városkörzet (a "Hinterland") és nem a vidék sokszínű, hajszalerein keresztül kommunikációk gazdag hálózatát biztosító komplexum maradt, hanem "idegenek" és kreált "ellenségek" (például a vállalkozók, értelmiségiek, más hitű kereskedők, polgárosodó iparosok) kényszerű egymás mellett élésének helyszíne, konfliktusaik fészke – végül is "suburbia" helyett alacsony rangú lakóövezet, mesterséges *slum* lett. A városlakók arányának célszámok alapján történt gyarapítása, s a városokba telepített vidéki népesség viszonya a már régtől fogva városlakókhöz ezért eredendően kizárásos volt; például a városokba költöztetett falusi románság java része kezdettől ellenségesen nézte, hogy a vállalkozó, kereskedő-iparos polgárság, többségükben "nem-románok" gazdagodnak, mindegyre kialakítják (vagy alakítgatni-megőrizni próbálják) "származási", kulturális vagy strukturális előnyeiket, s mert e téren már járatosabbak voltak, azonmód az európai agrárpiacon bekapcsolódó gazdaságban értek el sikereket, amit azután a román nemzeti nacionalizmus ki is használt. S ennek "hagyománya" immár évszázados: kezdve a múlt század negyedik negyedében Dobruzsából elűzött törökök, bolgárok, tatárok sorsával, az 1891-es havasalföldi, az 1899-es galaci és az 1903-as kisinyovi pogromokkal, folytatva az 1942 és 1944 között kiirtott 315 ezer zsidó históriájával, egészen a hatvanas évektől a román rendszerváltásig kiárusított németekig, akiknek a száma a történeti Erdély területén negyedére csökkent 1977 és 1994 között, valamint a húszas, majd a nyolcvanas években elüldözött magyarokig. Mindvégig arról volt tehát szó, hogy a *nemzetállami központosítási törekvés* nem tűrhette az erős bástyákat, a polgárosult városi öntudatot, az etnikus másság fellegvárait, s inkább elűzte, kiirtotta, eladta azokat (például a szászokat, zsidókat), akik nélkül utóbb a román történelem is veszteséges marad majd.

A másság, az *öntörvényűség elnyomása* nem csupán ideológiai cél, hanem annak részeként hatékony társadalomformáló eszközök alkalmazása is. A romániai városok *történelmi polgári társadalmának* "bűnbakká" tétele, leigázása mint jelenség azért hangsúlyozandó, mert e tekintetben a magyar történelmi gondolkodásban mély gyökeret eresztett Erdély-Tünderország "mesebeli" helyzete csupán néhány specifikumában volt különb, mint a többi romániai városé. A *kulturális másság* intoleráns kezelése például minden tájon megnyilvánult: csupán futó említés essék azokról az "idegenekről", akik – mint Havasalföldön az örmények és a görögök, Moldvában a zsidóság felső rétege, Bukarestben a szászok és a székelyek, Constantában a törökök, és így tovább – a maguk *etnikulturális másságával* hívták ki a román hatalom ellenszenvét, de mellettük szintúgy "bozognak" minősültek a protestánsok és egyéb más vallásúak is, ami jelenséggént nem egyéb, mint a *kulturális intolerancia* és a lassú, kitervelt *genocídium* régi hagyománya ezen a földön.

Mint a kelet-európai kisállamok története, a románoké is revánsok, területfoglalások és frontok története. A perem-európai, határövezeti léthelyzetbe került városok lakosságával épp ezért egy univerzális konfliktushelyzet stabilizálódott: vagy részesei lesznek az Európa peremére felkapaszzkodó román törekvéseknek – de akkor a nemzetállami céloknak is engedelmeknek –, vagy pedig fölmorzsolódnak a mesterkéltségek és erőltetett modernizációs folyamatban, akkor viszont részben megőrizhetik relatíve kedvezőbb egzisztenciális helyzetüket.

A valóságban persze nem volt valódi választási lehetőség: az államilag irányított *etnikai tisztogatásokat* nyelvi-kulturális, igazgatási, gazdasági, strukturált népességletelepítési, demográfiai eszközök szolgálták, amelyek lassan bár, de elérték hatásukat. A történet viszont egyértelműen arról szól, hogy nem kell mindenkor "Endlösung" és holocaust a népirtáshoz, megteszi a városfejlesztési vagy településpolitika is. Igaz, Romániában sem könnyen történt mindez: Dobruzsza az 1880-as évektől egy emberöltő alatt minősült át "ősi román földdé" a katonai adminisztráció eszközei és az őslakosság kifüstölése útján; Galac, Braila és Constanta elrománosítása is sikeresen végbement egy fél évszázad alatt (1878-1928). Mindez azonban már nem volt ilyen egyszerű a trianoni békekötést követően elcsatolt magyar területeken, bárha itt is éppúgy tömegesen telepítették le a határövezeti "tartalék" földeken a messziről hozott román parasztokat, éppúgy lehetetlenné tették a *városok térbeni kapcsolatainak* továbbélését, éppúgy kialakították az ágazati politikák (a város-, az iskola-, az egyház-, a katonai-, a közlekedés-, a gazdaság-, az egészségpolitika) speciálisan kisebbségellenes hatásmechanizmusait. Ennek ismert következménye volt *Erdélyben* – ahol a romániai városlakó magyarság körülbelül *egynegyede* élt –, hogy az I. világháború utáni korszakban, alig fél évtized alatt kiűztek mintegy félmillió (413 ezer) magyart (közülük 197 ezer repatriált Magyarországra), illetve 127 ezer magyar nyelvű zsidót, majd a II. világháború idején is áttelepült több mint százezer magyar és mintegy 110 ezer zsidó. S mint ahogy az menekülő népek esetében lenni szokott, a kirajzó népesség a tanulni vágyó, vagy a perspektívájukat veszített fiatalokból, a jól pozicionált vagy szabadgondolkodású értelmiségiekből, a képzetlenebb, aktívabb, vállalkozó népességből állt javarészt, s e *kivándorlási hullám* igen nagy mértékben a *városokat sújtotta*. (Később, ha nem is azonos nagyságrendben, de a nyolcvanas években ismét a vállalkozó, jobbat remélő, konvertálható tudással rendelkező népesség indult útjára – ámde ne vágjunk az események elébe...).

A románosító nacionalizmus az erdélyi, a bánági és a partiumi városokba telepítette le a hegyeken túlról hozott munkaerő-főlösléget, nagyságrendben a kifüstölt százezrek sokszorosát. A magyarányú mobilitást elszenvető városok ebbe az *invázióba*, s az ezt

gazdaságpolitikai szinten kísérő ipari modernizációba valósággal belerokkantak, lezüllöttek, ellumpenesedtek, átmeneti zónává vagy egyszerűen csak *balkánivá váltak* (ahogy Beke György interjújában a filozófus Tóth Sándor minősíti a folyamatot, lásd Beke 1994). Vagy ha nem is így történt minden esetben, szerves piaci, gazdasági, kooperatív kapcsolataikat elszaggatta ez a migrációs özönvíz. A forszírozott iparosítás, majd az elhatalmasodó ipartelepítési örület, a "szocialista városok" kialakítása egyes esetekben megtízszerezte az I. világháború utáni lakosság létszámát (hadd utaljunk itt például Csíkszeredára és az ottani szociológus-antropológus csoport kutatásaira, amelyek szerint ez Szeredán is így történt); s ha más nem, hát a városok új külvárosai elszigetelték- elválták a városok szerves kapcsolatait a városkörnyéki településekkel. A beköltöző, az elmenekültek helyére került első generációs munkásság (nagy része az első hullámban még nem is a bennszülöttektől eltérő nemzetiségű volt, de a második-harmadikban már igen, a hetvenes-nyolcvanas években) jobbra új városi lakótömbökben, panelekben kapott helyet, ahol lehetetlenné vált a tradicionális társadalmi kapcsolatok fenntartása és továbbépítése. A népességmozgás eredményeként *a városok történelmi polgársága egyre jobban elveszítette társadalmi hatékonyságát és pozícióit, megváltoztak a reprezentatív struktúra arányai*, valamint radikálisan átalakult a régi városok szociális térét reprezentáló adminisztratív igazgatási apparátusok és gazdasági vezérkarok *összetétele is*. Ez utóbbi nomenklatúrával és az új uralkodó osztályokkal már az I. világháború utántól szembekiáltó ellentétbe került az amúgy is összetöppördött városi középréteg, amely hagyományosan a városi életforma hordozója, éltetője volt. A kis- és középvárosok egész belső világa, tényleges és szimbolikus kozmosza, az épületek, a terek, a közutak típusai, a nyilvánosság színterei is két élesen elütő, jószérivel minden téren szembenálló szférára estek szét: a régi belvárosi és az azt körülvevő lakótelepi panel tömbre, míg másutt a családi házas kertvárosi és az iparvárosi zónára. Éppígy elkülönültek a társadalmi tér nagyobb szereplő-csoportjai: századunk második felében már a szocializmus "fehérgalléros" apparatcsikjai adták a kvázi-középosztályi réteget, és a preurbánus tömegek képezték a kékgalléros népeiséget, s így ketten jelképezték a nagytársadalom lokális "egységességét". (Természetesen kiegészülve egy-egy város népességének harmadát-felét is kitevő falusi ingázókkal, akiknek identitásáról majd történeti távlatból fogunk bővebbet tudni, ám nem- városi jellegük teljességgel nyilvánvaló volt és maradt.)

A szocialista korszak fejlődés-hozsannázó politikai, ideológiai és "tudományos" érvei ellenére azt kell mondani, hogy a beépített városi tér használatában (minden szociálpolitikai sikeressége és homogenizáló hatása dacára) több rombolási és újjáépítési hullámot, több funkcionális alapelvet, és számos *strukturaképző mechanizmust* lehet megkülönböztetni, amelyek végső soron nemcsak a beköltözők és a bennszülöttek konfliktusos viszonyáról árulkodnak, s nem csupán a kollektív tudás, a tradíció vagy a hagyományfosztás eseménysoráról tájékoztatnak, hanem arról is, hogy a *városok eszközfunkciója* mit jelképez a politikai döntéshozók számára. Durván leegyszerűsítve – s főként a II. világháború utáni romániai politikai vezetés szemléletmódjára utalva – azt lehet mondani, hogy a városok egyenként és kijelölt *területi funkciójuk* szempontjából is grandiózus társadalmi kohóként definiálódtak, amelynek *célfeladata* a modern román ipari állam munkástömegeinek kiszolgálása, *eszközfunkciója* pedig a társadalmi homogenizálás térbeli koncentrációja és intézményes meggyorsítása volt. A romániai településfejlesztési tervek, amelyek a nyolcvanas évek végén a tizenhárom ezer falusi településből hét-nyolcezeret felszámolásra ítélték, és öt-hat millió ember átköltöztetésével számoltak, már csak a nagyívű fejlődésvonal betetőzései lettek volna... Ám a városnövesztő tervek léteztek és hatottak már korábban is, más módon. Az 1968-as új adminisztratív területi

felosztás például, valamint időben előtte és utána is számos formális *átrajzolás* jobbára megyényi, tájegységnyi, olykor országrésnyi terület igazgatási-felügyeleti alárendeltség-változtatása formájában is azt a távlati tervet szolgálta, hogy az ország népességének "arányos" elosztása, nemzetiségi, vallási, társadalmi identitástudatbeli egységesítése (mondhatni *intézményes tradíciófosztása*) könnyebb és sikeresebb legyen.

A hagyományaitól, társadalmi és területi, családi és származási kapcsolataitól lényegében megfosztott, majd térbeni mozgásában is intézményesen korlátozott népesség mindenütt a világon törvényszerűen kisebb ellenállást mutat a megváltozott környezetben, a nehezen megszemélyesíthető beépített térben, a *kulturálisan "holt vidéken"*, amely nem kínál egyéb identitás-lehetőséget, mint a lakótelepi vagy üzemi környezet által biztosítottat, amely megakadályozza a térbeli kapcsolattartást, amely a városlakó hétköznapi létének minden elemét egyetlen gazdaságpolitikai cél elősegítésének rendeli alá. Így volt ez Délkelet-Ázsiában, Dél-Amerikában, Észak- és Kelet-Európában egyaránt. Mindez egy gazdaságpolitikai és ideológiai célnak felelt meg, amely (mint az egy évszázaddal korábbi erdélyi modernizáció során is) a társadalmi *embert* intézményeket hordozó *funkcióként* kezeli, s ekként az csakis tömegeiben érdemel uralkodói figyelmet, kisebb közösségeiben, vagy a személyiség szintjén nem. Igaz ugyan, hogy az ilyen típusú fejlődés végeredményeként majd – egy modern román társadalom helyett – csak egy *arctalan és strukturálatlan tömeg* alakul ki, de ez legalább nem okozhat hatalmi-politikai szinten kezelhetetlennek érzékelt etnikai, rétegződési, kulturális sokkokat... A megváltozó szerepű városok pedig formátlanul szétterülnek, elveszítik karakterüket és meghatározó népességüket ebben a dicső modernizációban, amelyben a szent cél szentesíti az eszközt – de mi tagadás, a modernitás ingájának (Heller Ágnes) mozgásában ez is valahol az "egyetemes" és specifikus román jövőcélok számlájára írandó...

Visszafogott kisebbségiség és meglódult városforradalom

A városhálózat az I. világháború utáni korszakban, mint azt Egyed Ákos kiváló elemzéseiből (1981) és Dankanics Ádám munkájából (1983) is tudjuk, a hagyományos iparok, a céhes mivesség, a piaci kapcsolatok, a városi tőkeképződés, a vasutak és a mobil munkaerő révén kialakuló kezdeti kapitalizmus terméke lett. A kereskedelmi és ipari tőke, a Monarchia és a távolabbi Nyugat piacai, a viszonylag folyamatos erdélyi iparosodás és a XIX. század közepétől folyvást erősödő kereskedelem elősegítette, hogy az ipari hagyományokkal rendelkező, piaci vagy közvetítő szerepű *városok dinamikus növekedésnek induljanak*. A háború előtti kapitalista korszak iparosítási mutatói alapján a *nagyvárosok* (Temesvár, Brassó, Nagyvárad, Kolozsvár, Arad és Nagyszeben) emelkedtek ki a maguk gazdaságföldrajzi lehetőségeivel. Java részük törvényhatósági város is volt, egy évtized alatt közel száz százalékkal gyarapodó ipari nagyvállalat-számmal (N: 123 → 242), közel ötven százalékkal emelkedő alkalmazotti létszámmal (N: 10.919 → 19.445), s mellettük volt még több mint 15 ezer kisebb cég, a tőkés iparosodás jobbára kézműves műhelyei. A nagyvárosokat követte az erősen *iparosodott városok* sora (Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Lugos), valamint a *rendezett tanácsú városok* köre (köztük is legkivált Brassó és Nagyszeben, továbbá Beszterce, Kézdivásárhely, Máramarossziget, Nagykároly, Segesvár, Szilágysomlyó, Karánsebes, Szászrégen, ahol minimum hat, de a legnagyobbakban 46 gyár is működött). Egyed Ákos hosszan sorolja az 1-5 gyárral rendelkező városokat, s megállapítja, hogy a folyamatos iparosodás a demográfiai magatartáson, a népesség tagozódásában, a foglalkozás-

szerkezetben, a városi és a vidéki népesség arányaiban is megmutatkozott. A városi lét vonzóereje nagyon nagy volt, a lakosságnövekedés mértéke a századfordulón mintegy 21-26%-ot ért el, s a hat törvényhatósági város összlakosságának alig negyven százaléka volt helybeli születésű, húsz százaléka települt be a megye területéről, a többiek (37%) máshonnan jöttek, s e betelepült népesség több mint fele faluról érkezett. Akkor városok, mint Temesvár vagy Kolozsvár, népességének 43%-a származott helyből, a többiek mind vidékekről kevéssé, a gyorsan szaporodó falusi lakosság (főként a román falvak népe) képviselőiben jóval többen lettek városi lakossá. Kialakult az a helyzet, amelyben a legjelentősebb 24 város népességének 63%-a (1900-ban) magyar nyelvűnek vallotta magát, a városok lakóinak egyharmada ipari foglalkoztatott lett, további 10%-a kereskedelmi-közszolgálati funkcióba került, s minél nagyobb volt egy város, szükségképpen annál kisebb lett az őstermelő, mezőgazdasági foglalkozású népessége.

A közepes és kis városokban mindez kisebb mértékben zajlott így, ezekben nagyobb tömegű maradt az agrárnépesség is, sőt egyes városokban (Kolozs, Gyergyószentmiklós, Szilágysomlyó, Szászsebes) meg is haladta a lakosság létszámának 30 százalékát, és számos további városban (Sepsiszentgyörgyön, Hátszegen, Medgyesen, Segesváron, Tordán) ugyancsak 23-28% maradt. Ezek a *kisvárosok*, ellentétben a nagyokkal, majdnem önellátók voltak, habár a civilizációs fejlődésben még messze elmaradtak a főiskolával, egyetemmel, kórházakkal, kulturális intézményekkel, egyletekkel, színházakkal, telefonnal, távolsági közlekedéssel, orvosi szolgálattal és csatornázással ellátott nagyobb településektől. A világháborúig szinte minden jelentősebb város áttért az elektromos közvilágításra – ami persze csak igen válogatott keveseknek jelentett pótlékot a falusi közösségből való kiszakadásért, a napszámos létért és bizonytalanságért, a kényszerűen megváltoztatott életmódért.

A városok (28 erdélyi város) egzisztálását biztosító *igazgatási rendszer* (sőt a parlamenti váltógazdálkodásra épülő alkotmányos intézményrendszer és a nemzetinek kikiáltott, modernizáló agrárpolitikájával egész korszakot meghatározó liberális kormányzat, továbbá a Nemzeti Parasztpárt is) a két világháború között a *területrendezések*, az 1921-es földreform következtében megnövekedett kistulajdonosi rétegek háttérbe szorítása, a nyelvi és etnikai numerus clausus, valamint a kisebbségpolitikai kényszerek eszközével kívánta létrehozni azt a "kulturzónát", amelynek vezérkara, karöltve a Kárpáton túli kispolgári-kisgazda identitást nemzeti értékrendként népszerűsítő kormányzattal, egyaránt a régi Románia eszméit képviselte. Az igazgatási szervezetrendszer következőképp mind a magyar agrárproletárok, mind a gazdasági reform által sújtott magyar közép- és nagybirtokos réteg, mind pedig a városi cselédnek szegődők körében lényegében azt a *belső kolonizációt* valósította meg, amelynek következtében a *harmincas évek elejére az erdélyi városok többségének lakosságában a románok kerültek túlsúlyba*. 1930-ban az erdélyi népesség 82,7 százaléka lakott falun, 17,3%-a (958.998 lakos) városon, s a városi magyarok különösen nagy hányada részesedett a kereskedelemben, viszont ugyancsak részese volt az alkalmazotti rétegek körében, az értelmiség tagjai közt mindama *diszkriminációnak*, amely később a II. világháborús szereptévesztéshez vezette az országot.

Az elmondottakból következik, hogy az *erdélyi városhálózat* 1919 után fokozatosan elvesztette korábbi társadalmi-térbeli struktúráját, s a városok *szerepváltozása*, térorrósága is egyaránt lehetővé tette, hogy a románság terjeszkedésével párhuzamosan az arisztokrácia egy része, a vállalkozóképes magyar városlakó népesség, valamint a bányászati, ipari foglalkoztatott (többségében magyar) népesség elmeneküljön, és a

folytonosan nehezített nyelvi-kulturális-kommunikációs helyzet következtében az *elrománosodás* is megvalósuljon. Kellő tőke és gazdasági önállóság hiányában (tegyük hozzá, hogy az ipari termelés, a beruházások és az új üzemek java része külföldi érdekeltségű volt) a *polgárosodás* éppúgy *visszamaradt*, mint a Monarchia keleti felén másutt is, csak éppen az átlag analfabétizmus volt itt magasabb az Erdélytől nyugatabbi területekhez képest.

Ehhez a folyamathoz járult hozzá a II. világháború utáni gyakori *területbeosztási újjászervezési gyakorlat*, amely – előbb a mechanikus szovjet rajon-elméletet követve – a komplex tervezési-gazdasági-közigazgatási felügyelet és az erősen centralizált irányítás kiépítését szolgálta, később pedig a már kialakult területi aránytalanságokra hivatkozva (példaként a Maros-Magyar Autonóm Tartomány létrehozására és fölszámolására érdemes itt utalni) a *regionális érdekek* kordában tartásával és a területfejlesztési gyakorlat adminisztratív erőmegosztó taktikájával az autarkia modern változatát alakította ki. A *területi politikai célok* a hatvanas évek közepétől a nagy térségi egységek aránytalanságainak csökkentését hirdették, ám voltaképpen a falu/város különbség, a szegregáció, a főleg központi adminisztratív döntésekkel kézben tartott, redisztribúciós technikával ad hoc módon kezelt *térségi feszültségek* elmaszatólása volt a háttérükben. A valós érdekmozgások, a lokális célok és a helyi társadalmak szerepének megváltozása ettől kezdve lényegében már a polgári modernizációs vágyak, a polgárosodási igények és törekvések lehetetlenségében fejeződtek ki. A *városok autonómiájának* kérdése bár már 1920-ban fölmerül, és 1946-ban ismét szóba kerül, végső elutasítását csak a hatvanas évek végétől kapja meg. Innentől pedig a történet már ismerős a tájékozódó olvasók, és az ott élők számára.

A funkció és a térerősség

A közel egy évszázada tartó iparosítási és növekedési hajszák ciklikussá teszi a városokra kirótt *térségi szerep* érvényesítését. A nemzeti szintű autarkia (és helyi "lebontása"), területi funkciók szerinti "részesedése") egyfelől a szovjet befolyástól és a nyugati függéstől nem meghatározott fejlődési harmóniát szolgált volna elvi szinten, másfelől pedig egy elavult utolérési modellből következett volna, a központi tervek szintjén éppen a nyugati fejlődés "lepipálásával", iramának felülmúlásával. Javarást ezt a két célt szolgálta az erőltetett városnövekedés. A növekedés maga azonban felemésztette a mezőgazdasági tartalékokat, a növekedéshez szükséges importjavak forrását, a kereskedelmi és szolgáltatási bázist, rontotta tehát a megvalósuló "modernizáció" értékét.

A városok központilag kijelölt funkciója és a *városi társadalmak* szerkezetének szüntelen módosulása ugyancsak az *integrálódás funkcionális megvalósítását* szolgálta – volna. Ennek sikerére azonban már nem került sor – bár a folyamatnak még nincs vége.

Az urbanizációs folyamatoknak nemcsak Romániában vagy Erdélyben szükségképpen velejárója, hogy a történelmi városi közösségek felbomlanak és eltűnnek valamely fölérendelt modernizációs cél érdekében. E tendencia Erdély városait illetően is fennáll; mégis, a *romániai magyarság történetében először* századunk hetvenes éveire jutott el oda, hogy – eltérően a többségében tradicionálisan városlakó németektől, zsidóktól és örményektől – létszámát tekintve *többségében városlakóvá vált*. Előzményként kell említeni nemcsak a városok történetileg kialakult és újonnan ehhez hozzáépült struktúráját, hanem azt a nagyarányú mozgást is, amelynek segítségével az erdélyi magyar városi lakosság (az ország egészére is jellemző) mobilitási és urbanizálódási folyamat

eredményeképpen lett városi lakos, párhuzamosan azzal, hogy a századforduló erdélyi városi népessége kicserélődött. Ebben különféle városi funkciók és eltérő térerősségű vonzások is szerepet kaptak, amiért például ismét jelentős létszámú magyar lakosság költözött Brassóba, Medgyesre vagy Segesvárra, más helyütt viszont jelentősen csökkent a városlakó magyarság aránya.

Ha az erdélyi városok funkcionális szerepét vizsgáljuk, nem tekinthetünk el attól az összehasonlítási lehetőségtől, hogy mi tapasztalható e téren Európa más tájain. Tudott dolog, hogy a volt szocialista országok városodottsági szintje elég magas, de Romániáé mégis gyöngye. A nemzetközi statisztikák szerint a román társadalomban a nem mezőgazdasági népesség aránya 1965-70-ben mintegy 40% volt, az aktív keresőkhöz viszonyított ipari dolgozók számaránya 20,7%, a városi lakosság aránya a népesség egészéből 40,1%. (Forrás: FAO Yearbook 1969, Roma, 109. o.). Egybehangzó adatok szerint a 20.000 léleknél népesebb településeken élők aránya 1920-ban 12%, 1940-ben 18%, 1960-ban 21% volt; vagyis 1920 és 1960 között mintegy 9%-os volt a növekedés.

A városodottsági szintet tekintve: a városlakók aránya 1950-ben 25,6% volt Romániában, 1970-ben pedig 38,9% (Musil, J.–Link, J. 1972). Az ENSZ 1920-2000 közti népességstatisztikai adatai szerint Romániában (és a szocialista országokban) a népesség városba tömörülése az európai ütemnél lassabban halad, s a városkoncentráció megkívánta ellátási szint szempontjából még így is alacsonyabban áll Románia, mint azt az iparosodottsága indokolná. Mindez olyan fejlődési egyensúlyhiányhoz vezet, amelyet a késleltetett, ám gyors ütemben kialakított, mesterséges urbanizáció magyaráz. Minél nagyobb a koncentráció, annál lassúbb a népességnövekedés aránya, annál lassúbb a falusiak városba vándorlása – vagyis a folyamat a városok normál funkciói, az ellátási hatékonyság, a kulturális és szolgáltatási fölény szempontjából éppen hogy romlanak, nemhogy javulnának. A város szimbolikus vonzereje csökkenni, majd zuhanni kezd, értéke számos más hátrány miatt is igencsak romlik. Ráadásul a beruházási igények és a népességnövekedés így egyre kevésbé engedi az infrastruktúra fejlesztését, ezért lelassul a városnövekedés is, telítődnek a lakások, a városi mentalitású munkásság helyett ingázók, alulkvalifikált tömegek lepik el a városi tereket, sokasodnak a családsciológiai problémák, a hátrányos helyzetű népesség aránya hatványozódik – következképpen nagyobb területi egyenlőtlenségek alakulnak ki, a telítődő ipar és a munkaerő-gazdálkodás központositottsága retardálja a gazdasági potenciált, szétszórja a fejlesztési energiákat, pazarolja a beruházási erőket, megosztja az infrastruktúra terhelését, s mindez visszahat a makrogazdaságra, a településfejlesztésre és a városi funkciók kiegyensúlyozott működtetésére (bővebben elemzi mindezt Musil és Link, 1973).

Ennek az elmaradásnak a pótlására, a kívánatos európai szintű városodottság elérése érdekében tervezték a román politikai vezérkarban, hogy a mezőgazdasági népesség 12-15%-ra csökkentésével a városlakóknak 1990-re az össznépesség 65%-át kell kitennie (lásd az RKP 1979-es, XII. kongresszusának irányelveit). Ekkor már túl voltak azon az időszakon, midőn a hatvanas évek közepén mintegy hatmillió állampolgár, az össznépesség közel egyharmada élt más helyen, mint ahol született, s a nagyobb városok népességének átlag 65 százaléka nem ott született, ahol éppen lakott. Hovatovább annak a tíz és félmillió léleknek, aki 1978-ban már városban élt, negyedrésze az 1968-78 közötti évtizedben költözött be...

A számmissztika hatása épületes volt: Romániának 1938-ban 139 városa volt (a mai határokat számítva), 1948-ban 152, 1957-ben 154, 1965-ben 184, 1975-ben 236, 1980-ban 265. A tervek szerint 1990-re 635 várost kellett volna kialakítani, az ezredforduló napdig a 700.-at kellene majd fölavatni...

Ennek az extenzív folyamatnak végül is mind Romániában, mind Erdélyben egyenes következménye lett a városok történeti szerepének, funkcióinak elmosódása, fõlszámolódása, romló térerõssége. A bányászati, az ipari, a közvetítõ-kereskedelmi, a védõ, a határmenti (frontier) *funkció* épp a túlterheléstõl, a ráépülõ makrogazdasági vagy más szerepektõl egyre inkább kezd eltérni, s a központi tervezésnek kitûnõ eszközzül szolgál a népesség homogenizálása, jellegtelenítése szempontjából. Vélekedésünk szerint az I. világháború utáni várostörténeti korszakban jószerivel két, historikusan alapozódott funkció maradt, amelyet nem, vagy nem végletesen változtattak meg a kialakuló új funkciók. Az egyik a történelmi Erdély kulturális központjainak (Marosvásárhely, Kolozsvár, Brassó stb.) továbbélõ *kulturális misszió-szerepe*; a másik a *frontier jelleg*, a határmentiség, az interkulturális zóna közvetítõ és puffer-jellegû szerepe. Az 1920-ban kijelölt határok "a román etnikai terület legmérsékeltebb nyugati határát" is jelentették (mint ezt Tatarescu külügyminiszter 1946-ban kifejtette), amely mellett Románia gazdaságilag is nélkülözhetetlen sávja fekszik... S bár Erdély területének csupán négy százaléka ez a sáv, de itt élt 1946-ban viszonylag kompakt egységben a lakosság 8,5 százaléka (az érintett népesség, a mintegy 300.000 lakos 67%-a magyar volt), valamint e határsávba esik Arad, Nagyvárad és Szatmárnémeti, amelyek mind közlekedési, mind közigazgatási, mind gazdasági és kulturális szempontból kulcsfontosságúak, transzmissziós szerepûek (lásd Balogh S. 1987).

Ugyancsak a városi funkciók megváltozása, illetve az ötvenes-hetvenes években létrehozott "bolygóvárosok" (vagy inkább Mumford kifejezésével: "antivárosok") számának gyarapodása indokolta, hogy a várostervezési, településfejlesztési célokat adminisztratív rendszabályokkal egészítsék ki. A permanens osztályharcnak ezek a késõi és vidéki utóvédharcai, az osztályhatárokat elkenõ és a társadalom nagyobb egységeit egybemosó, az életvilágok eltéréseit és a társadalmi érdekellentéteket felülretegző "csinált-városi" szerepkör kimunkálása lényegében a látványos *területi koncentrációnak*, az igazgatási-tervezési megalomániának adott terepet. S nem utolsósorban a fõlszámolni kívánt falusi, alulfejlett települések gondjának átalakítása teljesítménydús sikerre – ez lehetett az abszolút prioritást élvezõ legfõbb pártfeladat. "A hetvenes évek végén egyszerre ment végbe a népesség tömörülési folyamata, valamint a településállomány egy részének elaprózódása, egyben leépülése is." – írja Vofkori László az Udvarhelyi-medencében zajló változásokról, amelyek során a városhálózat a maga térségi szerepével, gazdasági és funkcionális differenciálódásával 1977-ben már az összlakosság 42 százalékát tömöríti. De ugyancsak Vofkori szerint Székelyudvarhely és közvetlen környéke között a hatvanas évek végéig nem alakult ki erõsebb vonzás, mert a városnak (a betelepültek nagy száma és az ipartalanság miatt) magának is volt munkaerõ-fõlsége, s a várost övezõ rurális zónában (ahol mintegy nyolcvan, különbözõ nagyságú település van) a keresõképes lakosság 50-80 százaléka még a mezõgazdaságban dolgozik. Sõt, a városbetelepülés folyamatában a bevándorlók kénytelenek megtorpanni a külsõ övezetekben, ahol csak részben biztosítottak a városi életforma lehetõségei – vagyis a városiasodási folyamatot nemhogy segítené, inkább fékezi a betelepülõk nagy száma (Vofkori L., 1979. 274. o.).

Szintén Vofkori utal arra, hogy a városba költözés szubjektív indoka leginkább az életmódváltás, a városi munkahely megszerzése, vagyis a *státusemelkedés*, amelyek érdekében a bevándorló lemond agrár-életformájáról, háztáji gazdaságáról és a városi életmódra próbál áttérni. Az elemzõ mindezt biztató jelnek véli, hiszen becslése szerint az egykor domináns szerepet játszó agrár-falusi települések az elkövetkezendõ évtizedekben mindinkább kiszorulnak a településállományból, s elõbb vegyes, kétlaki, majd urbánus

településekké alakulnak át (i. m. 278. o.). Úgy gondoljuk, hogy az igazgatási vagy a gazdasági szerep kialakítása "fejletté" tehet egy települést, ám nem "teremt" legott "modern" társadalmat, ami pedig az egész politikai presszióval elősegített népességmozgás fő célja volt. Mi több, abban a "posztmodern" értelemben, amely szerint a modern társadalmat, ha nem adott számára a valamely tradícióhoz való ragaszkodás lehetősége, éppúgy fenyegeti az *értékromlás*, az elidegenedés, a politikai, a kulturális, a piaci, az innovációs közömbösség. E posztmodern értékterben a kötődés, a szokásrend és a lokális kapcsolatok gyöngülése vagy elvesztése még keservesebb és hosszabb távra még előnytelenebb változásokkal jár. Egyszóval az erőltetett városiasodás, városiasítás épp a "nemzeti célok" gyöngüléséhez vezet – igaz, amíg e célok korántsem világosak vagy érvényesek, addig mindenképpen eléri azt a hatást, amely a társadalom kézbe tartásához, kezeléséhez, manipulálásához elegendő. S igazán nehezünkre esne azt bizonyítani, hogy a román politikai vezetőköröknek, s különösen a Romániában kulcsfontosságú erdélyi térség felügyeletével megbízottaknak nem éppen ez volt legfőbb érdekük.

Térbeli koncentráció, települési interakció, kommunikációs tér

Ha nem követjük tovább a pártpolitikai és igazgatáslogikai szempontú romániai városfejlődést, hanem arra a kérdésre koncentrálnunk inkább: mi értelme, mi célja, mi haszna van a városoknak – talán közelebb juthatunk az urbanizációs szakasz "jelentéséhez" és értelméhez.

Az már világosan látszik, hogy megtörtént folyamatról van szó, s függetlenül attól, mennyire tarthatjuk retardáltk a jelenlegi szintet, vagy mennyire lehetünk elégedettek, el kell merengeni mindennek jelentőségén, hasznán és álságain. Értékelésünk szerint a *modernizációs célok* nevében kieroszakolt *folyamat épp ellenkezőjére fordult*, ha a társadalmi térben bekövetkezett változásokat szemléljük. Relatív több városi kultúráért, egy "modern" civilizációért indult maga a folyamat, de eredménye a városiaság illúziója, szociálpolitikai és mentálhigiénés krízis, városökológiai katasztrófa, mértéktelen méretnövesztés és a beépített tér gigantikus lerablása volt. Szerves lét helyett gyökértelen és kapcsolat nélküli idegenség, akkulturáció helyett a térbeélés lehetetlenségének élménye, otthonosság helyett a panel-reprezentativitás és élettelenység, megszemélyesített környezet helyett identitáshiány. Sőt, ha lehet pozitív hatásként említeni: a nivellálódási folyamat eredménye az lett, hogy a városokba betelepülő, jobbára falusi népesség *"visszaruralizálta"* a városszéleket (mint erről Semlyén István ír aprólékosan, továbbá Magyarai Nándor László és Bodó Julianna hoz kitünő példákat Csíkszereda városlakóinak "mentális térképei" alapján), vagyis a folyamat újratermelte a vidéki-falusi környezet kicsinyített mását a város szélén, és a falu illetén "behozatalával" a politikai hatalom által elorzott társadalmi-földrajzi *teret szimbolikusan visszafoglalta*. E kulturális ellenállás már csak azért is érdekes, mert példát nyújt a modern városi lét, az "újrapolgárosodás" egy fals lehetőségéről és arról a *mentális távolságról*, amelyet a totális hatalom megnyilvánulásaival szemben a polgárosodó (kisebbségi) népesség saját érdekében kialakít.

Vagyis az erdélyi városfejlődés legutolsó, a XX. század harmadik harmadában végbement szakaszáról kevésbé szólhatunk mint új városiasodásról; inkább talán "elvárosiasodott" területekről beszélhetünk, amelyeken az átlagon felüli népességszám, az ipari tevékenység miatti tömörülés, az életformaváltó sűrűsödési folyamatok a jellemzők, nem pedig a hagyományos, történeti értelemben vett város lakó magatartás. Csak egy

további hátránya ennek a folyamatnak, hogy nem a posztindusztriális társadalomszerkezetű országok településkomplexumáról, nem olyan központi városmaggal rendelkező, és szerves térbeli kapcsolathálóban *funkcionális szerepet* játszó városrégiókról, közigazgatási minőségekről van szó, amelyek egy sűrűsödő térben egy- vagy többcentrumú szocioökonómiai egységként működnek. Hanem egyrészt a történelmi városok szerepváltozásáról, másrészt a város és környéke közötti szoros társadalmi és gazdasági összetartozás hiányáról, harmadrészt a lakosság foglalkozási struktúrájának erőszakos átalakításáról, negyedrészt funkciótlan településtípusokról, s (korántsem utolsó sorban) egy *minőségi* nóvumot nélkülöző metropolizációs folyamatról kell beszélni. A romániai városok az esetek egy részében öt vagy tíz esztendő alatt "nőttek föl", többségük szinte preindusztriális falutelepülésekből vagy bányatelepülésekből lett "metropolis". Ehhez képest az a terv, hogy a hatvanas-hetvenes évek fordulóján meglévő 200 városból 700-at csináljanak az ezredfordulóra, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból nyilvánvaló abszurdum, s eredménye nem is igen lehet más, mint mesterséges, a szerves fejlődés tempóját és minőségét nélkülöző "városodás".

A városiasodási folyamatban Európa java részében – történelmi értelemben is – kialakult a városok közötti *interakciós mező*, amely rendszerint funkcionális szerepmegosztást, olykor éppenséggel érdekegységet vagy ellenségességet is jelenthetett. Létezett ilyen értelmű térbeli függésrend, karakteres tagoltság, változó konzisztenciájú érdekviszony az erdélyi városok között, sőt a falusi vagy annál még szétszórtabb települések között is. A magyarországi történelmi tapasztalatok szerint sem lenne képtelenség azt állítani, hogy a *térbeli települési integráció* olyan településhálózatra vonatkozó fogalom, amelyben az összetartozásnak egyes szereplői tudomással bírnak a másik település létéről, arról virtuális fogalmat tudnak alkotni, s köztük valamilyen interaktív kapcsolat épült ki. A kapcsolatok intenzitása természetesen változhatott, de mindenesetre a történelmi idő növekedésének arányában bővíthetett, sokoldalúbbá is válhatott. Nos, az erdélyi városfejlődés huszadik századi szakaszára valamiképpen fordítottan érvényes volt mindez: bár a kommunikáció lehetősége mind fejlettebb lett, a városhálózat egyes elemei közötti kooperáció mégsem változott hasonló intenzitással. Ennek oka számunkra sem egyértelműen átlátható, de feltételezhetően maguk a folyamatok, a változás dinamikája, a lakosság permanens mobilitása, s emellett a politikai felügyelet következetes jelenléte nehezítette a civil társadalom és a gazdasági ágazatok térkapcsolat-szervező mechanizmusainak érvényesülését.

Annyi persze bizonyos, hogy város és másik város, város és környéke, városrégió és kistáj kommunikatív viszonyában az *erőforrás-elosztó hatalmi pozíció* szabta meg inkább a normákat, mintsem maguk a városok. S erre számos magyarázat kínálkozik. A Magyarországgal határos térség városai a "szerzett" javak fölötti zord ellenőrzés, a mesterséges elszigetelés miatt nem lehettek jelen a kommunikációs tér aktív kihasználói között. A más határok menti térségek ugyanezért. A nemzetiségek, a más etnikumok lakta városok ugyancsak a *térbirtoklás fölülről szabott korlátainak* függvényében magányosodtak el. A bánya- és az ipari városok épp a rájuk rótt funkció, a változtathatatlan feladat miatt. Az iparnélküliek mit is kezdhettek volna a többivel, s a hajdani forgalmi centrumok mit értek az új vasútvonalak, autóutak, repülőforgalom korában...? A régi "sóvárosok", a katona-, a kereskedővárosok, a királyi, a nemesi jószágbirtokok áttekinthető rendje is a múlté már. A *térbeliség* mint identitás-alapzat nem szervezhető adminisztratív erővel, nemcsak azért, mert a maga fizikai valóságában minden tér *van*; hanem azért sem, mert a tér-átélés rendszerint szimbolikus és mentális, mint az időélmény, s mert az etnikai hatalommal kötött mindennemű kompromisszum, paktum

egyben egyfajta politikai határrendezési kísérlet is, vagyis az *identitás* szakítópróbája, de ekként már abszolút perszonális térbe kerül, ahol a szimbolikus jelenlét éppoly erős lehet, mint a fizikai (bővebben lásd *Bíró A. Z.–Oláh S.*, 1993).

Mármost nyilván kérdés lehet, hogy akkor mégis milyen típusú kommunikációról is beszélünk itt. Hiszen a gazdasági-kereskedelmi, közlekedési, igazgatási stb. *kapcsolatszintek* alighanem gyakorlatilag is részben megmaradtak, s működtek legalább annyira, mint a történeti múltban... Ez igaz. Alapos gyanúnk szerint viszont nem működtek a közösségi, települési érdekű viszonyokban. Nem működtek továbbá azokban a szimbolikus terekben, horizontális kapcsolatokban, ahol a nem-intézményes, nem-állami, nem-adminisztratív térben működhetek volna. "Interurbán" kapcsolatokra gondolunk, mentális hasonlóságok megerősítő közlésére, az elgazdaságosított kultúra elleni védekezésre, olyan partnerkapcsolati viszonyra, amelyben a "falon belüliség" egy másik ugyanilyen települési identitással azonosul, vagy benne rokonságra talál, nem pedig egy önazonossági válságtudat erősítése felé visz.

Merthogy ezen a tájon a politikai kultúra mindig *valami elleni* tartalom volt. Olykor persze csak szimbolikus megnyilvánulás, amely viszont egyértelművé tette, hogy nemcsak a veszélyeztetettség közössége áll fenn, hanem ennek jelentősége is fontos összekötő erőként funkcionál. A *közösségért érzett félelem* reprezentációjának hiánya bizonyos mértékig megokolt volt, s bizonyos java része a szimbolikus szférákba csúszott át, vagy a "sajátnak" a környező ellenséges világtól való elkerítésében, visszahódításában merült ki. Így a hasonló érdeküre-helyzetüre odafigyelés már nem lehetett része a lakóhelyi közösség kapcsolatszervező törekvéseinek. A legújabb kori városfejlődésben a *kommunikációs tér* elsősorban mint *hiány* volt megfogalmazható: a városok önálló létükkel ugyanúgy, mint erőltetett fejlesztésükkel, jóval inkább konzerválják, mint fejlesztenék a falvakat, főként akkor, midőn már nem szippantják föl munkaerejüket, hanem csak igazgatási-jogi alárendeltségben tartják őket. Sőt, amidőn a falvak "beszolgáltatták" a magukét a városnak, azután már csak útban vannak, s amikor látszólag több ezer falu "akadályozza" az újabb 350 tervezett város avatását, akkor a települési szintű kommunikáció már megfakul, a döntéseket úgyis fönt hozzák, azokba beleszólnia szinte lehetetlen bármely alárendelt szférának... A kommunikációs térerősség szempontjából szintúgy *hiányként* jelentkezett a városnövesztés a nemzetiségi-kisebbségi szférában, a családtól-rokonságtól elszakított tömegek közérzetében, a települések megtartóerejének csökkenése terén is. Ugyancsak *hiányként* lehet értékelni azokat a városkapcsolatokat, amelyek az institucionalizált, államosított viszonyban elhaltak, amelyekben a szerves kapcsolattartás a családi-rokonsági szféra dolga is volt, s amelyekben a városhatári demarkációs vonal otthonokat és családokat metszett át, elválasztva szülőt a gyerektől, feleséget a férjtől, s a város lakó egyént önmagától meg saját városától is.

Mindez az *erőforrás-elosztó és újraelosztó* hatalmi gőg és osztályideológia magamutogató tobzódásának, az erőszakos haladáshitű optimizmusnak a számlájára írható. A modernitás és a strukturális tervezés helyett a román fejlődés a *konjunkturális* célokat erőltette és követte, főképp a társadalmi létnek azon a szintjén, ahol talán a legkönnyebb beavatkozási felületet találta meg: a *kultúra* terén. A kultúrának is olyan elemi hordozóit célozta meg, amilyen a közlés, a párbeszéd, a megértés, a tolerancia, az individuális kapcsolatkeresés, a partnervizony, a rokonsági kapcsolatháló (amely nem biológiai viszony ma már, hanem közösségi joggyakorlat, valamifajta stratégia, amellyel az ember egy hovatarozási csoportból szerzi identitását), s végső soron a politikai kultúra olyan nagyobb egységére összpontosított, amilyen az irodalmi élet, a sajtó, a joggyakorlat, az iskolai nevelési rendszer, a közösségi élet számos színtere, vagyis a civil társadalom

szférája. A civil társadalom – szerte Nyugat- és Kelet-Európában – intézményesen fosztatott meg hagyományos intézményeitől és működési sajátosságaitól. A kommunista korszak várospolitikája úgy jelentkezett, mint egyfajta "csoda-gazdálkodás" militáns ideológiája, ahol a csoda maga a fejlődés, a változás, a politikai töltetű evolúció, s ennek legpregnánsabb hordozója mi más is lehet, mint az ipar és a városok léte, nagysága, száma, jelentősége. S ami ebben a tradíció-fosztott civil társadalomban a kommunikációhiány volt, az épp a sikertelen fejlesztési politikára való rádöbbenés, illetve a konfrontálódás elmaradásaként nevezhető meg. Az iparosítás és a városgyarapítás mint a szocialista politikai hatalom országfelosztó és erőmegosztó taktikája valósult meg, s ezzel szemben a városi társadalmi szféra csupán szimbolikus térvisszafoglalásokkal (szokások és viseletek megőrzésével, emlékhelyek kialakításával, szoboravatásokkal, temetésekkel és újratemetésekkel stb.) tudott védekezni (lásd *Magyari N. L.–Bodó J.* 1993 izgalmas elemzését).

Mindezen változások során összebonyolódott tehát a városok közötti térbeli-kapcsolatbeli identitásviszony, s ugyancsak átláthatatlanná vált a strukturális és időbeli identitás is. A város mint olyan történeti értelemben is helyszíne volt a lokális tradíciók megszakadásának, s a "városi levegő szabadsága" masszív kísértés maradt a nem-városlakók, a modern röghöz kötöttek számára. A romániai "csinált városok" (s köztük a magyarok ugyancsak) azonban szigetként ébredtek saját helyzetükre, megkésve vették föl önvédelmi magatartásukat, s lettek késlekedő ellenállói a főhatalom tömbszervezési céljainak. Ha pedig netán már idejekorán elkezdték ezt, mint Kolozsvár, Csíkszereda vagy Marosvásárhely, akkor nyílt ütközőzónái lettek a politikai hatalom és a civil társadalom törekvéseinek, s önmagukat is elszigetelték környezetüktől vagy egymástól. Épp ez lehet egyik oka annak, hogy Romániában a modern nemzeti kultúra hordozója már szimbolikusán sem a városi polgár, hanem a térbeli és társadalmi (de korántsem kulturális) mobilitás révén munkássá vált paraszt lett, aki az "agrár-ipari komplexumok" feltöltője, a gigászi "településszerkezet-átalakítási tervek" végrehajtásának eszköze, akit a legkevésbé sem kötelez városlakó polgári kultúra, örökség, normarend. A belső kolonizációnak ez az egész mechanizmusa, a városok eszközfunkciója, a modernitás kialakítására hivatkozó nemzetállami hübrisz, a polgári társadalom leigázása és az egész 1945 utáni fejlődésfolyamat tehát alapvetően a városok ürügyén ment végbe, s eredményül épp a városok rendszerének tönkretételét hozta. Épp ezért eredendően költői kérdés, hogy a romániai "városforradalom" nem járt-e ugyanolyan emberellenes következményekkel, mint az ipari, az agrár-, a polgári, a tudományos-technikai, az informatikai és más forradalmak a társadalomtörténetben...?

A kérdés persze korántsem megválaszolatlan. Szélesebb körű, mélyebb és árnyaltabb megismeréséhez azonban még további kutatásokra, nem utolsósorban további sokoldalú együttműködésre van szükség. Persze arra is, hogy az "európai identitás" megszerzéséért síkra szálló politikai hatalmak, társadalmi tömegek először megtalálják a maguk önértetét, amely a periféria és a metropolis, a civilizált és a civilizálatlan világ, a demokrácia és a nacionalizmus határterületén keresi térbeli-társadalmi terét.

Irodalom

- Bácskai V. (1980) Új irányok a közép-kelet-európai várostörténeti kutatásban. *Korunk Évkönyve*, 75-82. o.
- Balázs S. (1979) *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest.

- Balogh S. (1987) Erdély és a második világháború utáni békerendezés. *Külpolitika*, 5. 183-208. o.
- Beke Gy. (1994) Beszélgetés Tóth Sándorral, a kolozsvári egyetem filozófianárával. *Forrás*, 11. 39-55. o.
- Benevolo, L. (1994) *A város Európa történetében*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Bíró A. Z.–Oláh S. (1993) Emlékmű – jelkép – identitás. (Esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről). *Antropológiai Műhely*, 1/2. KAM, Csíkszereda. 87-103. o.
- Bíró A. Z.–Bodó J. (1993) La pratique d'édification culturelle d'une région. *Experiments*, Vol. 1. Csíkszereda, 71-84. o.
- Bodó J.–Bíró A. Z. (1993) Szimbolikus térfoglalási eljárások. *Antropológiai Műhely*, 1/2. Csíkszereda, 57-86. o.
- Dankanits Á. (1983) *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*. Magvető, Budapest.
- Egyed Á. (1981) *Falu, város, civilizáció*. Kriterion, Bukarest.
- Egyed P. szerk. (1984) *Változó valóság. Városkutatás*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Fukuyama, F. (1994) *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 27-81., 380-393. o.
- A. Gergely A. (1988) *Nemzetiség és urbanizáció Romániában*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest.
- Gyáni G. (1994a) Nyilvános tér és használói Budapesten a századfordulón. *Századok*, 6. 1057-1077. o.
- Gyáni G. (1994b) A modern város történetének antropológiai szemlélete. In: *Történeti Tanulmányok III*. Debrecen, KLTE Történelmi Intézete. 157-165. o.
- Heller Á.–Fehér F. (1993) Biopolitika. In: *A modernitás ingája*. T-Twins Kiadó, 205-275. o.
- Hunya G. et al. szerk. (1990) *Románia 1944-1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz, Budapest.
- Hunya G. (1991) Románia. Elmaradottság politikában, gazdaságban, társadalomban. In: (Szerk. Apáthy E. et al.) *Privatizáció Kelet-Európában*. Atlantisz, Medvetánc, Budapest, 135-166. o.
- Imreh I. (1979) Előjáróban. (Előszó a *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok* c. kötetéhez). Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 5-18. o.
- Köpeczi B. szerk. (1989) *Erdély rövid története*. Akadémiai, Budapest, 1513-1829. o.
- Magyari N. L.–Bodó J. (1991) *Mental map-ek Csíkszeredán*. (Kézirat).
- Mihailescu, V. (1993) ~ írásai. *Antropológiai Műhely*, 3. KAM, Csíkszereda.
- Miskolczi A.–Szász Z. (1986) *Erdély története I-III*. Akadémiai, Budapest. III/1568-1571. o.
- Musil, J.–Link, J. (1973) A szocialista országok urbanizációjának néhány jellegzetessége. *Szociológia*, 590-604. o.
- R. Süle A. (1990) Terület- és településrendezési tervek Romániában. *Régio*, 1. 31-43. o.
- Semlyén I. (1980) *Hétmilliárd lélek*. Bukarest.
- Tagányi Z. (1991) A városok várható fejlődése és jövője. (Konferencia-beszámoló). *Társadalomkutatás*, 4. 42-43. o.
- Varga E. Á. (1992) Az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes nemzetiségi adatközlése. *Régio*, 3. 74-79. o.
- Vágvölgyi A. (1991) Harmónia és konfliktus a rurális és városon kívüli térségekben. (Konferencia-beszámoló). *Társadalomkutatás*, 4. 44-45. o.
- Vofkori L. (1979) A településhálózat és a városiasodási folyamat az Udvarhelyi-medencében. In: *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. Kriterion, 262-278. o.